

РОЛЬ ФАКТИЧНИХ ДАНИХ ПРО ОБСТАВИНИ, ЩО ХАРАКТЕРИЗУЮТЬ ОСОБУ ОБВИНУВАЧЕНОГО, ПРИ ОБРАННІ ЗАПОБІЖНОГО ЗАХОДУ

Роль даних про обставини, що характеризують особу обвинуваченого, важко переоцінити, тому що вони мають велике значення при розкритті злочину, встановленні його мотивів, причин та умов скоєння, при прийнятті рішень в процесі досудового слідства, таких, як залучення захисника, перекладача, виконання особливих умов провадження по справам неповнолітніх, проведення медичної експертизи і, зокрема, при обранні запобіжного заходу.

Так, ст. 29 Конституції України наголошує на тому, що кожна людина має право на свободу і особисту недоторканність та що ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою інакше як за вмотивованим рішенням суду і тільки на підставах та в порядку, встановлених законом [1, с. 7]. Подальший розвиток ці положення набувають в статтях Кримінально-процесуального кодексу (далі – КПК) України, де регламентуються умови та механізм застосування запобіжних заходів, зокрема при провадженні досудового слідства.

У світі постійних дискусій про необхідність дійового забезпечення прав та свобод людини, зменшення формального підходу до особи в кримінальному судочинстві, питання вивчення даних про особу при обранні запобіжного заходу є особливо актуальним. Дослідженням вказаних даних, у тому числі й при обранні запобіжного заходу, займався ряд відомих вчених, таких, як: М. Т. Ведерніков, М. Г. Коршик, Г. К. Курашвілі, В. Т. Маляренко, І. А. Матусевич, С. С. Степичев. Але до сьогодні існують дискусійні моменти, що стосуються вивчення особи обвинуваченого при обранні запобіжного заходу. Так, не визначеними остаточно є питання об'єму та механізму вивчення даних про особу обвинуваченого, а також спірною є необхідність законодавчого закріплення вичерпного переліку даних, що підлягають дослідженню при обранні запобіжного заходу. Певного значення ця тема набуває і з огляду на роботу над проектом нового КПК України, де, порівняно з діючим КПК, збільшено кількість видів запобіжних заходів на третину.

Якщо ставити за мету визначення наявного стану з місцем даних про обставини, що характеризують обвинуваченого, при визначенні запобіжних заходів, необхідно, в першу чергу, звернутися до діючого законодавства. Згідно зі ст. 148 КПК України, запобіжні заходи застосовуються до підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, засудженого з метою запобігти спробам ухилитися від дізнання, слідства або суду, перешкодити встановленню істини у кримінальній справі або продовжити злочинну діяльність, а також для забезпечення виконання процесуальних рішень. Запобіжні

заходи застосовуються за наявності достатніх підстав вважати, що підозрюваний, обвинувачений, підсудний, засуджений буде намагатися ухилитися від слідства і суду або від виконання процесуальних рішень, перешкоджати встановленню істини у справі або продовжувати злочинну діяльність. Законодавець говорить про наявність «достатніх підстав» як умови обрання запобіжного заходу, при цьому треба розуміти, що залежно від характеру та змісту цих підстав буде обраний і вид запобіжного заходу, навіть до найсуворішого, яким є взяття під варту. Якщо знов звернутися до діючого КПК України, то ми побачимо, що ст. 150 вказує на необхідність урахування при застосуванні запобіжного заходу поряд з обставинами, зазначеними в ст. 148 КПК, також тяжкості вчиненого злочину, у скоєнні якого підозрюється або обвинувачується особа, її віку, стану здоров'я, сімейного і матеріального стану, виду діяльності, місця проживання та інших обставин, що її характеризують. Тобто необхідно вивчити дані про особу, вичерпний перелік яких не надається. Це пов'язане, в першу чергу, з тим, що в різних категоріях справ необхідно враховувати певні дані про особу, загальний перелік яких надати неможливо, та і потреби в цьому немає. Як підтвердження цієї думки можна навести цитату з роботи Г. К. Курашвілі «Видається не випадковим, що законодавець не обмежує перелік обставин, які відносяться до особи обвинуваченого, що повинні бути враховані при вирішенні питання про обрання запобіжного заходу. Цим створюються умови для індивідуального підходу до кожного конкретного випадку, до кожного обвинуваченого» [2, с. 54].

Ряд радянських вчених, які займалися вивченням даних про обставини, що характеризують особу обвинуваченого, обов'язково зверталися і до питання вивчення даних про особу при обранні запобіжного заходу, справедливо вважаючи цю тему дуже важливою. Так, ще І. А. Матусевич акцентувала увагу на тому, що вивчення особи обвинуваченого в ході попереднього розслідування має велике значення при вирішенні питання про застосування запобіжних заходів та обранні одного з них. Вибір конкретного запобіжного заходу є прерогативою органів попереднього розслідування і суду та залежить від ряду обставин, найважливішими з яких слід вважати дані, що характеризують особу обвинуваченого. У ряді випадків тільки з урахуванням даних про особу обвинуваченого при скоєнні одного злочину декількома особами до них можуть застосовуватися різні запобіжні заходи [3, с. 21, 22]. Аналогічної позиції щодо цього питання дотримуються Ю. Д. Лівшиц, М. Г. Коршик і С. С. Степічев [4, с. 27; 5, с. 11].

В Україні пострадянського періоду також приділяється увага питанню обрання запобіжних заходів, зокрема взяттю під варту, як найбільш суворому заходу. Так, Пленум ВСУ прийняв постано-

ву від 25.04.2003 року №4 «Про практику застосування судами запобіжного заходу у вигляді взяття під варту та подовження строків тримання під вартою на стадіях дізнання і досудового слідства» де наголошено на необхідності звернути увагу судів на те, що під час судового розгляду подання органу дізнання, слідчого чи прокурора про взяття під варту предметом дослідження є ті обставини, з якими закон пов'язує можливість обрання цього запобіжного заходу (ст. 148 і ч. 1 ст. 155 КПК). Досліджуються також обставини, які, відповідно до ст. 150 КПК, мають бути враховані при обранні запобіжного заходу: вік підозрюваного, обвинуваченого, стан здоров'я, сімейний і матеріальний стан, вид діяльності, місце проживання. З'ясовуються дані про попередні судимості, соціальні зв'язки особи, її схильності (чи вживає наркотики, алкогольні напої тощо), спосіб життя, поведінку під час провадження в цій або іншій кримінальній справі (чи не ухилялася раніше особа від слідства, суду або виконання судових рішень, чи не вчинювала злочини проти правосуддя) [6, с. 8]. Для цього до справи долучаються оригінали або належним чином засвідчені копії документів, що посвідчують особу: паспорта, військового квитка, свідоцтва про народження, шлюб, інших посвідчень. Щодо стану здоров'я збираються та вивчаються, з подальшим долученням до справи, історії хвороб, медичні довідки та висновки. Відносно сімейного стану до справи долучають довідки про склад сім'ї, характеристики з місця проживання, бажано не тільки від дільничного інспектора, який часто відноситься до цього формально, але і від сусідів, посадових осіб місцевих комунальних об'єднань. Вид діяльності обвинуваченого підтверджується матеріалами трудової книжки, витягами з наказів за місцем роботи, документами особової справи, свідоцтвами про отриману освіту, а також свідченнями близьких та знайомих. Під час збору інформації про місце проживання перевіряються дані адресного бюро, паспорта. Інколи фактичне місце проживання відрізняється від зафіксованого в документах. У таких випадках керуються свідченнями обвинуваченого та його оточення, знайомих, сусідів. Велику роль відіграє інформація щодо способу життя та соціальних зв'язків особи, яка свідчить про схильність до скоєння злочинів, наприклад, систематичне вживання алкоголю, спілкування в неблагополучних соціальних групах. Виключно важливими для вивчення особи обвинуваченого є інформація про попередні судимості та наявність копій вироків, де можна отримати дані про злочинну поведінку особи в минулому, а також інформація про кримінальні справи по відношенню до особи на різних стадіях кримінального процесу. Також вивчається інша доступна інформація, що має значення для вирішення питання обрання запобіжного заходу, а також цілого кола завдань, що виникають при розслідуванні кримінальної справи.

На практиці існує проблема необхідності слідчого за сімдесят дві години, які передбачені законом з моменту затримання особи, не тільки вирішити питання пред'явлення обвинувачення та проведення невідкладних слідчих дій, але й швидко зробити повний збір необхідної інформації про особу з метою вирішення питання про обрання того чи іншого запобіжного заходу. Ситуація ускладнюється, якщо по справі обвинувачуються в скоєнні злочину (або декількох злочинів) не одна, а декілька осіб. Тим більше існують технічні питання збору необхідної інформації слідчим, такі, як проблемність швидкого отримання інформації про минулі судимості, стан здоров'я; характеристик з місця проживання чи роботи, тощо. Особливо ці проблеми актуальні, якщо підозрюваний чи обвинувачений іноземець.

Так, наприклад, у квітні 2004 р. під час скоєння кишенькової крадіжки був затриманий громадянин Грузії М., була порушена кримінальна справа. Вищевказаний громадянин прибув до України за два тижні до цього з міста Цилінджиха, Грузія, де постійно мешкав, родичів в Україні не мав, з документів при ньому був тільки закордонний паспорт. Під час допиту було з'ясовано, що в Україні він вперше, батьки та рідні проживають у Грузії, всі документи знаходяться за місцем проживання у батьків. До правоохоронних органів республіки Грузія через слідче управління МВС України, негайно було направлено доручення з проханням виконати ряд слідчих дій, направлених на збір інформації про особу громадянина М., а зокрема про допит рідних, збір відповідних довідок, характеристик та відомостей про судимість. Враховуючи обставини скоєння злочину та наявну інформацію про особу, до суду було внесено подання про обрання запобіжного заходу у вигляді взяття під варту, яке суд задовольнив. Відповідь на доручення прийшла, коли справа вже знаходилась у суді на стадії судового розгляду.

Такі приклади непоодинокі і, на жаль, існують навіть у справах у відношенні громадян України, коли складно отримати підтверджену інформацію про особу обвинуваченого, яка прийшла з іншої місцевості, в досить стислі терміни.

З огляду на вищевикладене, виникає питання, чи достатньо переліку обставин, які вказані в ст. 150 КПК України, для визначення підстав обрання запобіжного заходу, і чи необхідно його подальше уточнення у відповідних статтях КПК, чи можливе покращення механізму збору такої інформації? Тому що, наприклад, проект нового КПК України не несе ніяких істотних змін у цьому питанні й відповідна стаття проекту фактично дублює ст. 150 діючого КПК України. Можливо, необхідно переглянути існуючий механізм, щоб уникнути помилок при обранні запобіжного заходу, та опрацювати нові шляхи вирішення цього питання. Так, на-

приклад, В. Т. Малярєнко пропонує для уникнення дилетантизму в обранні відповідного запобіжного заходу, зламаних людських доль і наявності в картотеках гігантських списків осіб, що перебувають у розшуку, та інших негативних наслідків, в Україні має бути створена служба прогнозування поведінки обвинуваченого в період досудового слідства і судового розгляду за обов'язковою участю спеціалістів-психологів (як це робиться в інших країнах). Саме з урахуванням ретельного вивчення особи обвинуваченого та його оточення і висновку комісії експертів цієї служби суд має вирішувати питання про обрання запобіжного заходу та міри покарання [7, с. 206]. Безперечно, думка автора є слушною і, безумовно, сприятиме досягненню намічених цілей, а зокрема об'єктивному підходу до обрання запобіжного заходу. Але, можливо, доцільним буде поступове удосконалення існуючого механізму обрання запобіжних заходів, починаючи з удосконалення процедури збору інформації про особу обвинуваченого на рівні законодавства, а в перспективі й створення спеціальних служб, що займатимуться вивченням особи обвинуваченого на досудовому слідстві.

Список літератури: 1. Конституція України. Х., 2005. 2. Курашвили Г. К. Изучение следователем личности обвиняемого. М., 1982. 3. Матусевич И. А. Изучение личности обвиняемого в процессе предварительного расследования преступлений. Минск, 1975. 4. Лившиц Ю. Д. Меры пресечения в советском уголовном процессе. М., 1964. 5. Коршик М. Г., Степичев С. С. Изучение личности обвиняемого на предварительном следствии. М., 1969. 6. Вісник Верховного Суду України. 2003. №3. 7. Малярєнко В. Т. Кримінальний процес України. Стан та перспективи розвитку. Навчальний посібник. К., 2004.

Надійшла до редакції 09.02.07

Р. Я. Лунга

ПОПЕРЕДЖУВАЛЬНО-ПРОФІЛАКТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ОПЕРАТИВНИХ ПІДРОЗДІЛІВ ДЕПАРТАМЕНТУ ВНУТРІШНЬОЇ БЕЗПЕКИ ГУБОЗ МВС УКРАЇНИ

Застосування заходів щодо усунення умов, які сприяють здійсненню протиправних дій, є одним з основних завдань підрозділів Департаменту внутрішньої безпеки (далі – ДВБ) ГУБОЗ МВС України.

У системі органів внутрішніх справ нині, на жаль, ще мають місце факти порушення законності, зокрема приховання злочинів від обліку, незаконна відмова в порушенні кримінальних справ, незаконне притягнення до кримінальної відповідальності, незаконні методи ведення слідства, дізнання, незаконні арешти, обшуки. Все це вкрай негативно впливає на авторитет міліції, підбиває віру людей у можливість міліції захистити їх конституційні права, сприяє процесу відчуженості громадян від правоохоронних органів.